

פרשת בהר

רבית

אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך: (ויקרא כה, לו)

חומר האיסור

כתב הטור (יו"ד סימן קס) וז"ל רבית הואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא, מאד מאד צריך אדם ליזהר באיסור רבית, וכמה לאוין נאמרו בו, ואפילו הלוה והנותנו עובר, משא"כ בשאר דיני ממונות שאם אדם רוצה ליזוק בנכסיו רשאי, אבל מפני רגילות החטא מזהיר גם בלוה, וכן בערב ובעדים ובכל המתעסקין בדבר, וכל הנותן ברבית נכסיו מתמוטטין, וכאילו כפר ביציאת מצרים ובאלהי ישראל.

גוים

כתב הרמב"ם (מלוה ולוה ה, א) העכו"ם וגר תושב לוין מהן ומלוין אותן ברבית שנאמר לא תשיך לאחיך - לאחיך אסור ולשאר העולם מותר, ומצות עשה להשיך לעכו"ם שנאמר לנכרי תשיך מפי השמועה למדו שזו מצות עשה וזהו דין תורה. על מש"כ הרמב"ם שיש מצוה להשיך לנכרי השיג הראב"ד וכתב שלא מצא שמועה זו, ואולי טעה במה שמצא בספרי (פרשת כי תצא) "לנכרי תשיך זו מצות עשה", ופירושו משום דהוה ליה לאו הבא מכלל עשה שלא ישיך לישראל.

היתר לת"ח

ממשיך הרמב"ם (שם הלכה ב) אסרו חכמים שיהיה ישראל מלוה את העכו"ם ברבית קצוצה אלא בכדי חייו גזרו שמא ילמוד ממעשיו ברוב ישיבתו עמו, לפיכך מותר ללוות מן העכו"ם ברבית שהרי הוא בורח מלפניו ואינו רגיל אצלו, ותלמיד חכם שאינו רגיל בו ללמוד ממעשיו מותר להלוות לעכו"ם ברבית אפילו להרויח, וכל אבק רבית עם העכו"ם מותרת לכל.

מקור הדין הוא גמ' בב"מ (ע, ב) "מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו", מאי לחונן דלים אמר רב כגון שבור מלכא, אמר רב נחמן אמר לי הונא לא נצרכא אלא דאפילו רבית דנכרי, (רש"י - שישראל נוטל מן הנכרי - יורד לטימיון) איתיביה רבא לרב נחמן "לנכרי תשיך", מאי תשיך, לאו תשוך (רש"י - שמותר אתה ליקח הימנו נשך), לא תשיך, לא תשיך (דוקא קאמר, אתה תן לו רבית) לא סגיא דלאו הכי (וכי בא הכתוב לצוות עלינו ליתן רבית לנכרי, דאילו להתיר קאמר - פשיטא, מהיכי תיתי ליה למיסרי) לאפוקי אחיך דלא, אחיך בהדיא כתב ביה ולאחיך לא תשיך, לעבור עליו בעשה ולא תעשה. איתיביה לוין מהן ומלוין אותם ברבית, אמר רב חייא בריה דרב הונא לא נצרכא אלא בכדי חייו, רבינא אמר הכא בתלמידי חכמים עסקינן, טעמא מאי גזור רבנן שמא ילמוד ממעשיו וכיון דתלמיד חכם הוא לא ילמוד ממעשיו.

דברי הט"ז הידועים

ויש להעיר על הט"ז הידוע שהיכא שיש היתר כתוב בפירוש בתורה אין כח ביד חכמים לאסור, ומה"ט לא גזרו על מילה בשבת, שהרי כתוב "ביום" - אפילו בשבת. ולא אסרו סחורה בחלב שהרי התורה התיר הנאה בחל להדיא כדכתיב (ויקרא פרק ז) "וחלב נבלה וחלב טרפה

יעשה לכל מלאכה". וז"ל הט"ז (יו"ד סי' קיז) דאין כח ביד חכמים לאסור דבר שפירשה התורה בפירוש להיתר, דאין כח ביד חכמים להחמיר אלא במקום שאין בו לא איסור ולא היתר מפורש מן התורה, משא"כ במקום שיש היתר מפורש מן התורה, וזהו בכלל מאמרם שמעתי שב"ד היו מכין ועונשין שלא מן הדין ולא לעבור על ד"ת אלא לעשות סייג לתורה, דקשה פשיטא שאין כח בשום אדם לעבור על ד"ת, ולפי הנחה שזכרתי אתי שפיר טפי, דכאן נתכוין שאף להחמיר אין להם כח במקום שהם עוברים על ד"ת. א"כ כאן שהתורה התירה להדיא ללוות לגוי, ולפי הרמב"ם יש אפילו מצוה, איך אסרו חז"ל להלוות לגוי.

ואולי יש לחלק בין היכא שהם מבטלים את ההיתר לגמרי, כגון במילה וחלב, להיכא שרק מבטלים במקצת, וכאן הרי התירו לת"ח, וגם התירו היכא שהוא כדי חייו, וצ"ע.

רבית בב"נ

והק' בתוס' כיון דרבית עכו"ם שרי לאידך לישנא, למה לא חיה אותו שהלוח ברבית במתים שהחיה יחזקאל בבקעת דורא, כדאמר בתרגום של "והוה כד שלח פרעה", (עי' בפי' החזקוני עה"פ "בראתם מלחמה" - שהפלשתים יהיו סבורים עלינו הם באים לנקום בני אפרים שהרגנו ע"י שמהרו לצאת משעבוד מצרים ל' שנה, כדמרגמינן והוה כד שלח פרעה בשביעי של פסח, והם טעו למנות את הארבע מאות שנה מזמן ברית בין הבתרים והם לא התחילו אלא משנולד יצחק, וילחמו עם ישראל ושיבו את ישראל למצרים.) ותי' בתוס' דשמא בני נח היו מוזהרין על הרבית כמו שהוזהרו על הגזל, ואע"ג דרבית לא אתי מגזל (לעיל סא, א) מ"מ כי היכי דדרשינן בפרק ד' מיתות (סנהדרין נו, ב) דבני נח מוזהרין על הגזל "מכל עץ הגן" - ולא גזל, ה"ה לרבית ואונאה.

משמע מדברי התוס' שנוקט שגדר איסור רבית הוא איסור גזילה, אבל אין זה כ"כ פשוט, ולכאורה נחלקו בזה הראשונים כדלהלן.

רבית קצוצה יוצאת בדיינים

דהנה נחלקו ר"י ור"א (בבא מציעא סא, ב) האם רבית קצוצה (דהיינו רבית שקבעו אותו בשעת הלוואה, ולכן אסור מן התורה) יוצא בדיינים. וז"ל הגמ' אמר רבי אלעזר רבית קצוצה יוצאה בדיינים, אבך רבית אינה יוצאה בדיינים. רבי יוחנן אמר אפילו רבית קצוצה נמי אינה יוצאה בדיינים. להלכה קי"ל שרבית קצוצה יוצא בדיינים.

ונחלקו הראשונים האם ב"ד יורדין לנכסי המלוה כדי לחזור ולגבות הרבית, דעת הרשב"א (שם) שאין ב"ד יורדין לנכסיו לגבות בחזרה דמי הרבית, אלא שהוא מצווה להחזיר מדכתיב וחי אחיך עמך. ואם אינו רוצה אז כופין אותו ומכין אותו עד שתצא נפשו, כמו בכל מצות עשה, וכדאמרינן בכתובות (פו, א) אמר ליה רב פפא לר"ה בריה דרב יהושע, לדידך דאמרת פריעת בע"ח מצוה אמר לא בעינא למעבד מצוה מאי, א"ל תנינא במה דברים אמורים (שלוקין שלשים ותשע מכות) במצות ל"ת, אבל מצות עשה כגון עשה סוכה איני עושה טול לולב איני נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו. ועי"ש שמוכיח שיטתו מהא דירשים פטורים מלהחזיר הרבית, ואם נאמר שב"ד יורדין לנכסיו, יורשים נמי ליחייבי להחזיר הרבית היכא שהאבא השאיר נכסים, כדרך שהן חייבין בגזלן בגזילה קיימת. אלא ע"כ דליכא אלא מצות עשה דוחי אחיך עמך, וכפיית המלוה איכא, לרדת לנכסיו ליכא.

אבל דעת הרמב"ם (מלוה ולוה ד, ג) שברבית קצוצה ב"ד יורדין לנכסיו, וז"ל אע"פ שהמלוה והלוה עוברים על כל אלו הלאוין אין לוקין עליו מפני שניתן להשבון, שכל המלוה ברבית אם היתה רבית קצוצה שהיא אסורה מן התורה, הרי זו יוצאה בדיינין ומוציאין אותה מן המלוה ומחזירין ללוה, ואם מת המלוה אין מוציאין מיד הבנים.

ומה שהק' הרשב"א מזה שלא מוציאין מהיורשים, י"ל שס"ל להרמב"ם דהוי גזיה"כ דכתי' אל תקח מאתו נשך ותרבית וכו' וחי אחיך עמך, ואמרינן בב"ק (ק"ב, א) אהדר ליה כי היכי דנחי בהדך, לדידיה קא מזהר ליה רחמנא לבריה לא מזהר ליה רחמנא.

גדר איסור רבית

וצריכים להבין במה נחלקו. והנה יש לחקור בעיקר איסור רבית האם הוא גדר של גזילה, שאע"פ שהלוה נותן הכסף מדעתו חידשה התורה שגם זה נחשב לגזילה. או דילמא שאין כאן גזילה כלל שהרי נותן לו מרצונו, אלא שהתורה רצתה שילוו אחד להשני בחינם, ולא לקחת רבית. ועד כדי כך התורה הקפידה על זה, שאם לקח הרבית באיסור שחייב להחזיר לו.

והנה הרמב"ם לא מנה מצות וחי אחיך עמך (החזרת רבית). אבל הרמב"ן במצוות עשה ששכחן הרב (מצוה יז) כ' וז"ל שנצטוינו להחזיר הרבית שלקחנו מאחינו. מנענו שלא נקח רבית מישראל (ל"ת רלה) ואם לקחנו אותו צוה אותנו להשיבו לנותן, **אע"פ שנתנו לנו ברצון נפשו ולא גזלנוהו** והיא גם כן מצות עשה. והוא אמרו ית' (פ' בהר) אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך. דרשו בו (ב"מ סב, ב ותמורה ו, ב) אהדר ליה דליחי עמך, ומזה אמר רבי אלעזר רבית קצוצה יוצאה בדיינין.

ועי' במגילת אסתר שהרמב"ם לא מנה החזרת רבית משום דנכלל ב"והשיב את הגזילה אשר גזל". א"כ י"ל שנחלקו בחקירה הנ"ל שהרמב"ם סובר שהתורה חידשה שגם רבית הוי גדר של גזילה, ולכן החזרת הרבית לא נמנה כמצוה בפני עצמה, אלא נכלל במצות השבת גזילה. אבל הרמב"ן סובר שרבית הוי חיוב חדש ולכן גם החזרת רבית נמנית כמצוה בפני עצמה.

ולפי"ז מובן למה לפי הרמב"ם ב"ד יורדין לנכסיו, שלשיטתו בוודאי החזרת רבית הוי כהחזרת גזילה, וכמו שפשוט שב"ד יורדין לנכסיו לגבות הגזילה, ה"נ ברבית. ולפי"ז יוצא שהרשב"א סובר שאין ברבית אלא איסור בעלמא, ואין כאן חיוב ממוני, ולכן אע"פ שב"ד כופין אותו להחזיר הרבית אין זה אלא מדין כופין על המצוות, ולכן לא יורדין לנכסיו.

ממשיך התוס' להקשות מאי פריך תשיך לא סגי דלא תשיך, דלמא אתי למימר אף על גב דהוזהרו על הרבית זה מזה שרי ליה לעכו"ם להלוות לישראל ברבית, דאם היה אסור א"כ היה עובר ישראל משום לפני עור. ותי' דמלא תשיך לאחיך נפקא הא לנכרי שרי, עוד תי' דבני נח לא הוזהרו מן הרבית, וההוא גברא דלא קם בבקעת דורא זה לא היה עונש שלא היה שעת תחיית כל המתים ולא נענש זה יותר משאר מתים שלא חיו באותה שעה, אלא חביריו זכו בשביל שנזהרו מן הרבית אף על פי שלא נצטוו כמו שקיימו אבותינו את התורה אף על פי שלא ניתן להם.

גדר בנ"י לפני מ"ת

[דרך אגב יש ללמוד מתוס' שבני ישראל לפני מ"ת היה להם דין ב"נ ולא ישראל, כמו שהביא הרמב"ן בשם חכמי הצרפטים סוף פרשת אמור. שכתבו כאן שהמתים שהחיה יחזקאל היה להם דין ב"נ, ואלו היו שיצאו מוקדם ממצרים לפני מ"ת.

עוד חידוש רואים מדבריו שגם ב"נ שעשה מצוה מקיים שכר כאינו מצווה ועושה וכדברי הרמב"ם בארבע מקומות, ואכמ"ל]

וכך נפסק בשו"ע (יו"ד קנט, א) וז"ל דבר תורה, מותר להלוות לעובד כוכבים ברבית. וחכמים אסרוהו, אם לא כדי חייו, או לת"ח, או ברבית דרבנן. והאידנא, מותר (בכל ענין).

מומר

ממשיך המחבר (סעיף ב) שמותר להלוות למומר ברבית, ואסור ללוות ממנו ברבית. וכתב הרמ"א דיש מחמירין אף במומר להלוותו. ומסיק דטוב להחמיר אם אפשר להשטט ממנו.

ועי' בט"ז (ס"ק ג) שההיתר להלוות למומר הוא משום שאין אתה מצווה להחיותו, והק' והא עובר על לפני עור, דהמומר עושה איסור בנתינת הרבית, ותירץ בשם סה"ת דאף הוא אינו עושה איסור דהא דישאל נאסר בנתינת הרבית הוא מדכתיב ולאחיק לא תשיך, פירוש אתה הלוא לא תעשה איסור שאחיק ישוך אותך, והמומר שאין המלוה מזהר עליו ליקח ממנו ממילא גם הוא אינו מזהר מלתת רבית. אבל להלוות ממנו ולתת לו רבית ודאי אסור, שהרי הוא עושה איסור במה שלוקח ממך, א"כ שייך בנותנו משום לא תשיך לאחיק, דאעפ"י שחטא ישראל הוא. ולפי זה גם מחלל שבת בפרהסיא דינו כן.

ובספר חוות דעת (ביאורים ס"ק ג) כתב שהרבה פוסקים כתבו טעם היתר הלוואת רבית למומר משום דמותר לאבד ממונו, והמרדכי (ב"מ רמז שלה) כתב בשם ר"י דדוקא במומר שיצא מהכלל מותר לאבד ממונו, דהיינו שהדין הוא ש"מורידים אותם ולא מעלים", ואם גופם מותר לאבד כ"ש ממונם, ודווקא מומר שנטמע בין הגוים דלא שייך לומר דילמא נפיק מיניה זרעא מעליא, משא"כ במומר להכעיס שלא יצא מהכלל. ולפי"ז מחלל שבת בפרהסיא אין דינו כמומר.

אך הקשה על הטור שכתב בטעמא דמומר משום דאין מצווה להחיותו, ואינו בכלל "וחי אחיק עמך", (פירוש שאין עוד החיוב עליך לפרנסו), א"כ אפילו מומר לתיאבון נמי, דהא פסק בסימן רנ"א (סעיף א) דגם מומר לתיאבון אין מצווה להחיותו, ואינו בכלל וחי אחיק. אך שם גופא קשה דהא מבואר בחו"מ (סימן רסו, ב) דלענין השבת אבידה הוא בכלל אחיק.

רבית לחברה

בשו"ת אגר"מ (יו"ד ח"ב סי' סב) מחדש שאם הלואה הוא "קארפארישאן" (חברת בע"מ) שגוף חברי הקארפארישאן אין חייבין כלום, ואין על גופם שום חיוב ושעבוד ולא מצות פריעת חוב, אין איסור להלוותם ברבית. ועי"ש ובסי' סג שמאריך בזה וכתב שרובא דרובא דאינשי מניחין מעותיהן במדינותינו בהבנק ונוטלין הרבית שנותנין בכל בנק, ובפרט באלו שנקראו "סיווינג בנק" ויש גם בנק שהם של יהודים, ואין עוברין על איסורי רבית משום דסתם מלוה הרי איכא שעבוד הגוף שיש על גופו של הלואה אף שאין לו כלום חיוב לשלם,

וכדאיתא בכתובות (פו, א) פריעת בע"ח מצוה, ויש עליו חיוב להשיג מעות ע"י פעולה ושאר ענינים לשלם, וכשלא ישלם עבר על חיובו.

האם יש חיוב לעבוד כדי לשלם חובו

[דרך אגב יש להעיר על מש"כ האגר"מ שחייב להשיג כסף לשלם חובו "ע"י פעולה", לכאורה ר"ל שחייב לעבוד, וצ"ע ממש"כ בשו"ע (חו"מ צז, טו) שמי שאינו רוצה לשלם חובו מכין אותו עד שתצא נפשו כדי לקיימה, אבל אין כופין אותו להשכיר עצמו ולא לעשות שום מלאכה כדי לפרוע.]

לוה רשע ולא ישלם אפילו אין לו כסף

ממשיך האגר"מ שמה"ט איכא בזיון להלוה כשמת ולא פרע החוב, אף כשלא היה לו ממה לשלם, שלכן איתא בכתובות (צא, א) דאמר אביי מצוה על היתומים לפרוע חוב אביהן משום כבוד אביהן, והוא אף בלא השאיר האב אחריות נכסים. ונקרא רשע דכתיב "לוה רשע ולא ישלם", אפילו באין לו כלום, (עי"ש שמביא ראה לזה, ואכמ"ל) והוא מטעם החיוב שעליו לפרוע, והיה לו להשתדל בכל הכחות לשלם אף בעבודות קשות, וכשנתעצל בזה נמצא שעבר על חיובו גם בלא אונס. והוא שעבוד הגוף שיש על הלוה שזהו העיקר, ושעבוד הנכסים בא מזה, ומציין לדברי הר"ן (כתובות דף פ"ו) בשם ר"ת טעם על שהמוכר שט"ח לחברו יכול למחול אע"פ שמכירתו הוא מדאורייתא, לפי ששני שעבודים יש לו למלוה על הלוה, שעבוד גופו של לוה שהוא מחוייב לפרוע, והוא עיקר השעבוד, ושעבוד על נכסיו אם הוא לא יפרע מדין ערב, ושעבוד הגוף שיש למלוה על הלוה לאו בר מכירה הוא הלכך אינו נמכר אלא שעבוד נכסים בלבד, וכיון שמחל פקע שעבוד הגוף וממילא פקע שעבוד נכסים שאינו אלא מדין ערב, הרי מפורש שמלוה הוא דבר המחייב את הגוף לפרוע.

וממילא כתב האגר"מ שרק בסתם מלוה שעושה חיוב תשלומין על הלוה נאסרה בתורה מליקה רבית, אבל מלוה כזו שאינו עושה שום חיוב על גוף האדם לשלם, שאף שיש לו ממון הרבה אין על גופו שום חיוב לשלם, וליכא עליו העשה דתשלומין ולא יהיה רשע כשלא ישלם, לא נאמר על זה איסור רבית. וכן הוא ענין הבנקים שבמדינתנו באמעריקא שגוף הבעלים של הבנק אינם מחוייבין כלום לאלו שהניחו מעותיהם בהבנק, אף אם יזדמן שלא יהיה בהבנק מעות לשלם, שלכן ליכא איסור רבית אף כשהבנק הוא של ישראל.

אבל טעם זה אינו מועיל להתיר ללוות מהבנק כשהוא של ישראלים אם הלוה הוא איש פרטי שיש עליו שעבוד הגוף והעשה דפריעת בע"ח לשלם, ואף אם הוא קאמפאניע אם הבנק המלוה רוצה דוקא שגם בעלים דהקאמפאניע עצמן יתחייבו מחמת שעסק הקאמפאניע לא כל כך בטוח. אבל להלוות לקאמפאניעס כפי הסתם שבפה מדינתנו שאין הבעלים מחוייבין בעצמן לשלם ליכא איסור רבית.

היתר עיסקא

כדי שאנשים יוכלו להרוויח בכספם בלי שיעברו על איסורי רבית תיקן מהר"ם מה שנקרא "היתר עיסקא", והוא מבוסס על יסוד של "עיסקא" דהיינו חצי מלוה חצי פקדון. ר"ל למשל ראובן משקיעה מאה דולר אצל שמעון, ותנאי העיסקא הם שחמישים דולר הם מלוה ממש, וכל הרווחים של חמישים אלה שייכים לשמעון, וחמישים השניים הם פקדון, ר"ל ששייכים לגמרי לראובן וכל הרווחים שייכים לו. וראובן צריך לשלם עוד קצת כסף לשמעון בשביל

הטירחא ששמעון טורח בשביל החצי פקדון ששייך לראובן, דאם לאו הוי רבית, שהרי הסיבה ששמעון טורח בכסף של ראובן הוא בגלל שראובן הלוח לו את החמישים של מלוה, ולכן צריך לשלם לו בשביל הטירחא.

ועי' בספר קיצור שולחן ערוך (סימן סו, סעיף א) וז"ל הנותן לחברו מעות שיתעסק בו, והריוח יהיה לחצאין וגם ההפסד יהיה על שניהם בשוה, זהו נקרא עיסקא ואסור, מפני כי החצי ממעות אלו היא מלוה ביד המקבל, שהרי היא באחריות שלו והוא נוטל את הריוח, וגם ההפסד עליו, והחצי הוא פקדון אצלו שהרי היא באחריות הנותן והוא לוקח את הריוח מחצי זה, וגם ההפסד מחצי זה עליו, והמקבל שהוא מתעסק וטורח בחצי הפקדון שהוא שייך להנותן, זהו רק מפני שנותן לו את החצי בהלואה, והוי רבית ואסור. ויש היתר לזה אם הנותן נותן להמקבל איזה שכר בשביל העמל והטורח שהוא מתעסק בחלקו, ויש לקצוץ או שיתן לו מיד בשעת נתינת המעות שכרו, ודי אפילו בדבר מועט.

זה מה שנקרא "עיסקא", אבל בדרך זה אינו יכול לקבל "אחוזים", ולכן המציאו "היתר עיסקא" שהיינו שצורת העיסקא הוא כדלהלן. דיעו"ש בקצש"ע (סעיף ב - ג) שיכולין להתנות שלא יהא המקבל נאמן לומר שהפסיד מן הקרן, כי אם על פי עדים כשרים ועל הריוח לא יהא נאמן כי אם בשבועה. גם יכולים להתנות שהברירה הוא ביד המקבל, שאם ירצה לתת להנותן כך וכך בעד החלק הריוח שלו, יהא הרשות בידו, וכל מותר הריוח ישאר לו. ודרך זה הוא נכון, כי מסתמא המקבל לא ירצה לישבע, ויתן לנותן כפי מה שיקצבו ביניהם, וזהו היתר עיסקא הנהוג בינינו. ואפילו אם המקבל יודע אחר כך בעצמו שלא הרויח או אפילו אם הפסיד יכול ליתן להנותן את הקרן עם הריוח שקצבו ביניהם ואין כאן שום איסור, דכיון שיש עליו חיוב שבועה, יכול לפטור את עצמו בממונו מן השבועה.

עוד כתב שם (סעיף ז) שאם השעה דחוקה ואי אפשר להם לכתוב שטר עיסקא, יכולין להתנות כל הדברים הנזכרים לעיל בעל פה. ובדרך כלל בבנקים וכדומה יש להם "היתר עיסקא" תלוי על הקיר, ובכל ההלוואות כתוב שהכל נעשה על פי ההיתר עיסקא.

נוסח היתר עיסקא

וז"ל ההיתר עיסקא כפי שמביא החכמת אדם (שער משפטי צדק כלל קמג) מודה אני חתום מטה שקיבלתי לידי סך (כך וכך) בתורת עיסקא והתחייבתי את עצמי שכל סחורה טובה שיהיה נראה בעיניי שהיא היותר קרובה להרויח בה מחויב אני לקנות בעד סך הנזכר לעיל והם קודמין למעוטי וכל הריוח שיזמין ה' לידי מאותו סחורה אזי יהיה מחצית הריוח לי חתום מטה והמחצית למוסר כתב זה רק שאנכה מחלקו בעד טרחתי רבע רובל כסף לכל משך השותפות בין שיהיה ריוח או לא וכן חס ושלום להפסד הוא חלק כחלק ואין לי נאמנות לומר הפסדתי אלא על פי ב' עדים כשרים ונאמנים מוחזקים לכשרים ועל הריוח אין אני נאמן רק דוקא בשבועה חמורה, ובפירוש הותנה שכאשר ארצה ליתן למוסר כתב זה מחלקו הריוח אחד וחצי למאה לכל חודש אזי אף שארויח הרבה אין לבעל השטר עלי שום שבועה כי המותר שייך לי לבד וכל דין תורת נאמנות לבעל השטר אף לאחר זמן פרעון והזמן פרעון בכל חודש וחודש, אך כשיהיה ריוח כנזכר לעיל אזי אינו יכול ליקח העיסקא מידי עד כלות משך ששה חודשים (או יותר כרצונם) רק שמחויב אני להודיע לו בכל חודש אם לא היה ריוח וכל שכן הפסד חס ושלום וכשלא אודיע לו אזי שתיקה כהודאה שהיה ריוח כנזכר לעיל וכל זמן שלא אחזיר

המעוות הנזכרים לעיל הם בידי בעיסקא הנזכרת לעיל כל הנזכר לעיל נעשה בקנין גמור אגב סודר כתיקון חז"ל ורשות להעתיק על נייר שטעמפיל וכו':

היכא שאינו משקיעה

היות וכל ה"היתר עיסקא" מבוסס על העיקרון של עיסקא, דנו הפוסקים האם מותר לקחת כסף ב"היתר עיסקא" היכא שאין מחשבתו להשקיעה הכסף אלא שמשתמש בכסף לצרכיו.

וכמו כן דנו האם מותר ללוות כסף בהיתר עיסקא כדי לרכוש דירה, מקרה זה יותר קל דגם רכישת דירה נחשב לעיסקא, שהרי מרוויח בזה שמחיר הדירה עולה. אבל מקרה הראשון יותר חמור.

והנה הקש"ע (סעיף י) כתב וז"ל שטר עיסקא לא מהני להתיר, אלא אם האמת כן הוא שהוא נוטל את המעות לעשות בו איזה עסק, אבל אם אינו נוטל את המעות לצורך עסק, אלא לפרוע איזה חוב וכדומה, אז לא מהני שטר עיסקא כיון שהוא שקר. אבל יכולין לעשות באופן זה, כגון ראובן שהוא צריך למעות, ויש לו איזה סחורה אפילו במקום אחר, יכול למכרה לשמעון אפילו בזול גדול, ובתנאי שהברירה ביד ראובן, שאם לא ימסרנה לידי שמעון עד יום פלוני יתן לו בעדה כך וכך (שיהיה לשמעון ריוח כראוי), ושמעון יתן לראובן את המעות, ויעשו קנין סודר לקיום המקח, דהיינו ששמעון הלוקח יתן קצת מבגדו לראובן שיתפוס בו, ובזה הוא קונה את הסחורה של ראובן, ואפילו שלא בפני עדים, הסחורה היא באחריותו של שמעון הקונה.

דהיינו שאע"פ שמשתמש בהכסף לצרכו, אבל אם הוא נותן לו דברים אחרים במקום שפיר דמי, ולדבריו היכא שאינו נותן לו כלום אין היתר.

היתר עיסקא כדי לחתן ילדים

אמנם בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' קס) נשאל ממלמד אחד שאין לו שום מסחר רק מה שמקבל שכירות המלמדות, ועתה צריך להשיא בנו ואין לו להשיא, וצריך ללות מעות על רווחים, ושאל האם מותר לו להלוות על צד היתר עיסקא כיון דעיקר עיסקא הוא פלגא מלוה ופלגא פקדון והריוח הוא לאמצע, או כפי מה שיתפשו ביניהם, והרי אין לו שום מסחר ורק שלוקח המעות ומשיא בנו, ואח"כ יקח שכירות המלמדות וישלם לו מעט מעט עם רווחים, וא"כ אין לו שום היתר.

לצורך מצוה

והשיב דיש בכאן שאלה מצד המקבל ומצד המלוה, מצד המקבל יש לצדד היתר משום דלויין ברבית לצורך מצוה כמ"ש המ"א (סי' רמ"ב) בשם הירושלמי. מיהו המלוה עושה איסור כעין מ"ש הט"ז (סי' ק"ס) לענין יהורם דהלוה לעובדיה, מיהו יש לומר דלצורך מצוה מותר להלוות ברבית. אמנם מלבד דסמך חלוש הוא אף גם דמעשים בכל יום שלוה המלמד מעות אצל אחד ברבית על שכר דירה או מזונות ואח"כ משלם מהשכירות, ואין פוצה פה, ושם ליכא מצוה כ"כ, ואם נרצה להתיר מצד דגם פרנסה מקרי מצוה א"כ חלילה יתבטל כל המ"ע דרבית לגמרי.

ולכן חידש השו"מ דענין היתר עיסקא הוא כל מה שירוויח, ואף אם אינו בעסק זה מ"מ אי לאו שהיה לו עסק זה היה מוכרח ליקח מעות אחר לעשות עסק זה, ואז לא היה לו מעות על העסק האחר, ולפ"ז המלמד שפרנסתו מהמלמדות ואם לא יהיה לו מה לאכול לא יוכל לעבוד עבודת

המלמדות ולא ירויח פרנסתו, וא"כ שפיר נקרא היתר עיסקא דכל מה שאדם עושה להרוויח פרנסתו מקרי ריווח, וא"כ אותו מעות היה לו עזר שיוכל להרויח פרנסתו, ושפיר נקרא עיסקא. ותדע דא"כ גם פועל וכדומה שאין עוסק במסחר רק מה שהוא מקבל שכירתו, ג"כ לא יהיה רשאי להלוות לתת שכר דירה או לעשות לו בגד וכדומה, וע"כ דכל זה הוא לצורך פרנסתו וה"ה בזה. וכך באמת נהוג, שהרי אנשים נכנסים ל"אוברדרף" בחשבון בנק שלהם, ומשלמים על זה רבית, אע"פ שהשתמשו בכסף רק לצורך חלב ולחם וכיוצא בזה.

אבל אין פסק זה מקובל על כל הפוסקים, ולכן באמת מן הראוי שלא לסמך על "היתר עיסקא" בכה"ג שאינו משקיעה הכסף.

הערמה

עוד דנו הפוסקים האם יש כאן חשש הערמה, בפרט אצל בנקים שאינם ברשות שומרי תורה ומצוות. וראיתי בשו"ת חלקת יעקב (יורה דעה סימן סח, ב) שרצה לטעון שלפי הבכור שור שכל ההיתר של מכירת חמץ אינו מועיל אלא כדי שלא לעבור על איסור דרבנן, וכאן הרי כאן איסור דאורייתא. אבל עי"ש שדחה הטענה, עוד כתב שכל מה שפלפל לא היה אלא אליבא דתב"ש, אכן באמת גדולי האחרונים, ה"ה מקו"ח סוסי' תמ"ח וחת"ס או"ח סי' ס"ב ועט"ח יו"ד סי' י"ד הנ"ל חולקין על התב"ש, ועיקר ראייתם שהרי גם בבכור נהגין במכירה שהוא איסור תורה, וגם חמץ הנמכר אינו בכלל הביטול שמבטל, ועכ"ז מהני המכירה.

מעשה שהיה שאברך לזה כסף מבנק ואבד בכסף, והיה מוכן לישבע, שעל פי ההיתר עיסקא אם יש הפסדים אינו חייב לשלם, שאין כאן רווחים, ונאמן בשבועה. כמובן הבנק לא הסכים, וגם בבית משפט חייבו אותו לשלם. והיה "טומל" גדול שזה הוכיח שהבנק לא התייחס להיתר עיסקא ברצינות, אלא כעין "טכס דתי". ובגלל הסיפור הזה תיקן הגריש"א זצ"ל נוסח חדש של ההיתר עיסקא שיחזיק מעמד אפילו בבית המשפט.